

Cultuurhis

4X Cultuurhistorisch

verantwoord ontwikkelen

ontwikkele

Breuers Ambassade aan het Voorhout

Inhoudsopgave

Genius Loci

- 1 Een lezing van stadskaarten
- 2 Breuers Amerikaanse Ambassade
- 3 Kansen anno 2009

Vier perspectieven

- 1 Restauratie op de voorwaarden van het gebouw
- 2 Flexibel restaureren op instigatie van het programma
- 3 Een plan naar het DNA van de stedelijke context
- 4 Uitpoetsen en opnieuw beginnen

Uitnodiging tot discussie

Inleiding

MAB Development is een warm pleitbezorger van cultuurhistorisch verantwoord ontwikkelen, in het bijzonder als het gaat om de herontwikkeling van de bestaande stad. We zijn dan ook zeer betrokken, niet alleen bij ruimtelijke, maar ook bij sociale en culturele ontwikkelingen, dat geldt in het bijzonder voor Den Haag, waar MAB al sinds jaar en dag ‘woont’.

Met de aanstaande verhuizing van de Ambassade van de Verenigde Staten naar een beter te beveiligen compound bij Wassenaar liggen er in meerdere opzichten nieuwe kansen voor de stad. De beveiligingshekken worden geruimd en het ambassadegebouw, naar een ontwerp van de Bauhaus-architect Marcel Breuer, komt vrij. Van de non-plek die het nu is, kan de locatie zich met een nieuw programma juist tot een betekenisvolle plek in de Haagse binnenstad ontwikkelen. In samenhang met de naastliggende gebouwen van de Franse Ambassade en AXA verzekeringen kan zelfs de hele zone tussen Malieveld en Voorhout een nieuwe invulling en inrichting krijgen. Den Haag heeft de unieke mogelijkheid aan de vestibule van haar binnenstad een enorme kwaliteitsimpuls te geven, ruimtelijk en programmatisch.

De cruciale vraag die hier voor ligt is wat er met het gebouw van Breuer moet, mag of kan gebeuren. Hoe specifiek is het gebouw op de functie ‘ambassade’ toegeschreven? Zijn de opinies niet ook sterk gekleurd door dit specifieke gebruik? Laat het gebouw wel andere functies toe? Of moet er dan verbouwd of zelfs gesloopt worden? Over die toekomst is - logisch en terecht - een discussie gaande. We kunnen ons echter niet aan de indruk onttrekken dat al te snel posities zijn ingenomen voor of tegen het gebouw - prachtig dan wel foieilelijk, gedurfd dan wel ongepast, respectievelijk vóór of tegen sloop / nieuwbouw. De actuele situatie - een ontoegankelijke burcht achter provisorische dranghekken en bewakershuisjes -, zoals die al een aanzienlijk aantal jaren bestaat, verklaart wellicht dat velen van mening zijn dat het complex een doorn in het oog is. En dat is ook zo. Anderen zien daar doorheen, bekijken juist de oude foto’s en tekeningen en verkondigen het standpunt dat het naoorlogse Breuer gebouw uniek is in Den Haag en dat het architectonisch van grote waarde is, wellicht zelfs monumentwaardig. En ook zij hebben in principe gelijk.

MAB heeft een paar jaar geleden in het verlengde van de wens van het stadsbestuur een studie verricht, waarbij niet zozeer het object op zich als wel het programma en het karakter van de plek voorrang kregen. Daar willen we hier op doorgaan. Wij denken dat dit bijzondere gebouw en deze bijzondere plek meer inhoudelijke en procesmatige aandacht verdienen. Hoe kunnen er afwegingen worden gemaakt tussen verschillende op zichzelf respectabele en begrijpelijke standpunten? Hoe kunnen belanghebbenden en belangstellenden ‘eerlijk’ argumenten uitwisselen? Op basis waarvan kunnen beslissers een knoop doorhakken?

Deze publicatie wil een uitnodiging zijn aan en een stimulans bieden voor beslissers, belanghebbenden en belangstellenden om een uiterst zorgvuldig en integer traject uit te stippelen, dat recht kan doen aan de inhoudelijke complexiteit. Met dit essay kiezen we er daarom voor om de discussie eerst wat ingewikkelder te maken, om het debat te verdiepen en uit te tillen boven het ‘ja of nee’, ‘mooi of lelijk’, ‘slopen of niet slopen’. We bieden u vier verschillende perspectieven aan, twee ervan gaan uit van behoud van het gebouw, twee stellen sloop-nieuwbouw voor. In een volgorde van minder naar meer ‘ingrijpend’:

1. Behoud van het gebouw ‘op de eigen condities’. Het primaat ligt bij Breuers gebouw. Restauratie op zijn steilt dus... De vraag is dan wel welk programma zich wil en kan voegen naar de eigenaardigheden van het monument? Welk programma is in staat er ‘het beste uit te halen’? Welk programma laat het gebouw en de stedenbouwkundige context het meest tot hun recht komen? Wie kan er optimaal gebruik van maken? Maar het is natuurlijk ook de vraag: welk programma kan zich zo’n gebouw ‘veroorloven’? Kan en wil de stad het zich veroorloven om hier relatief weinig meters te exploiteren? Ofwel: wat is het ‘ons’ waard om het als monument te behouden?

2. Behoud van het gebouw, maar flexibel: er is ruimte voor een nieuwe eigentijdse laag. Het primaat ligt hier bij het nieuwe programma. De redenatie is meervoudig. Er verandert immers, met het gebruik, voortdurend van alles aan gebouwen, er is eigenlijk niets dat 'echt' of origineel is. Dus waarom niet - meer of minder rigoureuus - het gebouw aangepast als dat nodig is om een tweede leven te accommoderen? Nieuwe programma's brengen immers veelal andere eisen met zich mee, en soms zijn de kosten van een 'restauratie' zo hoog dat er een moneymaker - extra vierkante meters, een reclamebord, een teken van een tweede leven - aan toegevoegd moet worden.
3. In het derde perspectief heeft het DNA van dit stuk stad het primaat. En dat is in dit geval een 18e eeuwse neoklassieke context. Breuers gebouw is - met de burens aan het Korte Voorhout - een naoorlogse moderne eind in de typisch Haagse classicistische omgeving van het Lange Voorhout. Sloop nieuwbouw van de gehele strook aan de noordzijde van het Korte Voorhout biedt een uitgelezen kans om de originele stedenbouwkundige principes van de plek te reconstrueren, om de historische sporen op te pakken en het stedelijke ensemble te herstellen. De nieuwe gebouwen en de openbare, representatieve programma's daarin voegen zich vervolgens naar de stedenbouwkundige principes, in opbouw, in detaillering, in organisatie en functioneren.
4. Een nieuwe tijd vraagt een nieuwe invulling, dus waarom niet er iets geheel nieuws te verzinnen? Waarom niet de architectuur van morgen de stedenbouwkundige ruimte te gunnen waar die om vraagt. Om een nieuwe context te maken in evenwicht met de nieuwe architectuur? Om op alle schaalniveaus meerwaarde te genereren? Om allerlei programmatische eisen optimaal in te passen? Om financieel goed uit te kunnen komen? Wend alle mogelijke creativiteit en inventiviteit aan voor een nieuw statement op deze toonaangevende plek in de stad, zoals begin jaren zestig van de twintigste eeuw Breuers gebouw dat was. Het primaat ligt hier bij een nieuwe ruimtelijke definitie van deze plek, zowel stedenbouwkundig, architectonisch als programmatisch.

BNA
HAAGLANDEN

Aan tafel met ...

Marcel Breuer

Betekenis en toekomst van de Amerikaanse ambassade

De Amerikaanse ambassade verhuist op termijn naar een nieuwe locatie in Wassenaar. In nieuwsbrief 4 van de RACM (juli 2007) stond een intrigerend artikel met als titel "het gebouw waar niemand van houdt". Daarin is aandacht besteed aan het ontwerp van Marcel Breuer (1902-1998), de plek in de Haagse binnenstad en de meningen over de kwaliteiten van de Amerikaanse ambassade: ongeliefd bij het publiek, ongewenst bij het gemeentebestuur, en slechts gewaardeerd door architecten en kenners. Het artikel sluit af met een oproep voor een open debat over de toekomst van het gebouw.

De BNA kring Haaglanden heeft de handschoen opgepakt en combineert op 26 maart de jaaropening 2008 met dit debat, georganiseerd met Heemschut en in samenwerking met Den Haag Centraal.

Omdat het gebouw in 1959 is opgeleverd staat het niet op de lijst van circa honderd topmonumenten van de wederopbouwperiode 1940-1958, die recent door minister Plasterk zijn geselecteerd om te worden aangewezen als rijksmonument. Het warenhuis de Bijenkorf te Rotterdam (1957) en het hoofdkantoor van Van Leer's Vatenfabriek te Amstelveen (1958), eveneens ontworpen door Breuer, staan wel op die lijst. Heemschut heeft vorige maand de gemeente verzocht om het gebouw van de Amerikaanse ambassade in te schrijven in het gemeentelijk monumentenregister.

Datum HET GEBOUW WAAR NIEMAND VAN HOUDT
Locatie Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten, Den Haag

Stoelenmuseum in ambassade

Door MAARTEN BRAKEMA

DEN HAAG - Het gebouw van de Amerikaanse ambassade aan het Voorhout wordt omgevormd tot een 'Stoelenmuseum'.

Als het even kan moet daar ook de 260 exemplaren tellende collectie van de TU Delft worden ondergebracht, vindt GroenLinks in de Haagse gemeenteraad.

Volgens interim-fractievoorzitter David Rietveld, die een initiatief voor een stoelenmuseum heeft ingediend, is het de ambassade dé ideale plek voor een museum. Lange Voorhout is een van de mooiste plekken in Den Haag, stelt hij. In de omgeving liggen het Mauritshuis, Haags Historisch Museum, het Eschermuseum en de Gevangenenvoorhof.

Het gebouw van de ambassade is ontworpen door de hongaars-Amerikaanse architect Marcel Breuer. Het is eigenlijk altijd omstreden geweest. Maar door architecten en kenners wordt het gebouw van de ambassade als een van de mooiste gebouwen van Den Haag beschouwd. Behoud van het gebouw is noodzakelijk vanuit cultuurhistorisch oogpunt.

Breuers beton is voor de eeuwigheid

Veronachtzaamt Den Haag de geschiedenis als het de Amerikaanse ambassade aan het Voorhout bewijst zij haar juist een dienst omdat we dan het weggebombardeerde vooroorlogse verleden kunnen herstellen?

Architecten, politici en (een paar) gewone mensen hebben deze week in de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten een discussie gevoerd over not to be in de haren. Niets nieuws, want zo is het gebouw van de Amerikaanse ambassade bestaat is het voor de één een steen van de geschiedenis, voor de ander een steen van de toekomst. Deetman bijvoorbeeld beschouwde de laatste dagen van zijn bewind als een persoonlijke missie om het beton van de Amerikaans-Hongaars architect Marcel Breuer (1902-1981) op te mogen ruimen.

In de academie bleek dat PvdA'er Marnix Norder, de Haagse bouwweethouder, zijn afgrijzen ook al onderdrukken. Interessant, want fractievoorzitter Marieke Bolle legde hem met een messcherpe gemaakte keuze dat zijn partij tegen sloop is. Van haar mag het gebouw een openbare functie krijgen. Tentoonstelling van de laatste dagen van zijn bewind als een persoonlijke missie om het beton van de Amerikaans-Hongaars architect Marcel Breuer (1902-1981) op te mogen ruimen.

Dat komt omdat ik de powerpoint van architectuurcriticus Wijnand Galema heb gezien. Hij verrichtte een studie naar de waarde van het Breuer-gebouw. Tijdens zijn research vond hij onbekende foto's van de oplevering, van de beroemde fotograaf Jan Versnel. Hij toont het gebouw als een schoon en modern kunstwerk.

De zon boort zich door de vesting en de gepolijste halve honingraatvormen in de gevels weerkaatsen op de straat. Het gebouw is een van de mooiste gebouwen van Den Haag.

september/oktober 2008

Gebouw Amerikaanse Ambassade: slopen of behouden?

De Amerikaanse Ambassade gaat over enkele jaren verhuizen. Zodra dit bekend werd, barstte er een discussie los over wat er met het gebouw aan het Voorhout (opgeleverd in 1959) zou moeten gebeuren. Slopen omdat het detoneert? Of juist behouden, maar dan met een andere bestemming en nodige aanpassingen?

De meningen zijn verdeeld, ook bij de Vrienden. Hieronder treft u twee artikelen aan van Vrienden lid van de werkgroep Stadsbeeld en Stadsgroen, beiden architect, maar beiden een andere mening toegedaan.

door: Eveline Blitz (tekst en foto's)

Het gebouw van de Amerikaanse ambassade.

Over smaak valt niet te twisten – of wel?

Veel Hagenaars verfoeten het gebouw waar op dit moment de Amerikaanse Ambassade in is gevestigd. Ze vinden dat het vloekt bij het zo geliefde Lange Voorhout. Op zichzelf gezien is het geen lelijk gebouw maar waar het om gaat is dat dit gebouw op deze locatie volkomen uit de toon valt.

Wandelend over het Lange Voorhout ervaar ik het gebouw van de Amerikaanse Ambassade als rustig zit te luisteren naar een Nocturne van Chopin, en er plotseling een fanfare-orkest binnenkomt. Het gebouw kan nooit los van zijn omgeving worden beoordeeld. Een nieuw gebouw behoort altijd een relatie te hebben met de gebouwen en de openbare ruimte eromheen. Zoals in Haags Peil al is ge-

Genius Loci

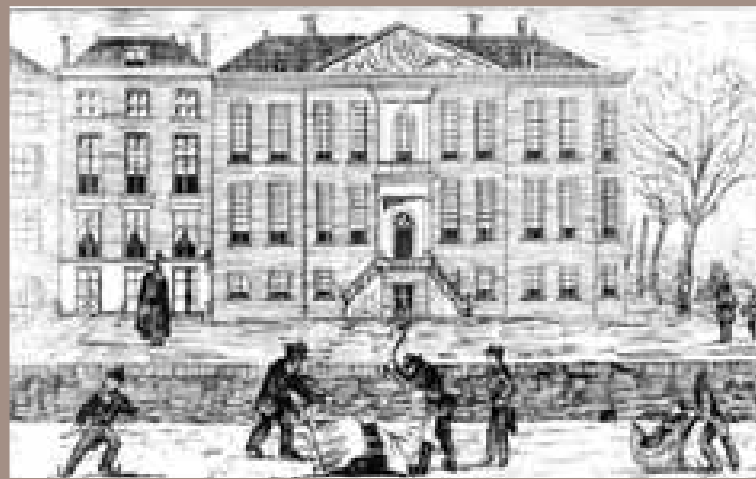
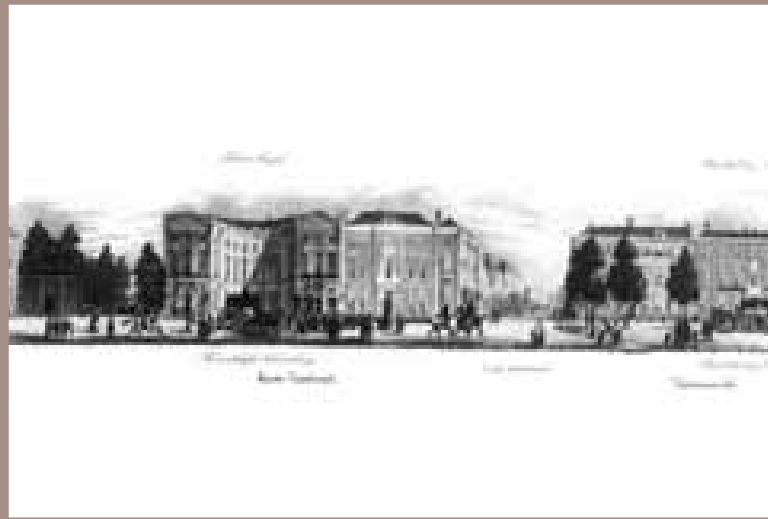

1. Een lezing van stadskarten

De stad ten tijde van de republiek

Het Voorhout als woonbuurt voor de gegoede burgerij - naar het voorbeeld van de traditionele Voorstraat - is een laan, een park en een plein tegelijk. De geknikte stedelijke ruimte, de moeiteloze overgangen naar Korte Voorhout, Toernooiveld, Vijverberg, Plaats, Plein, Buiten- en Binnenhof zijn de kroonjuwelen van Den Haag. De ruimtelijke rijkdom is hier in eerste instantie gegeven aan de openbare ruimte, waar stedelingen elkaar ontmoeten en waaraan kostbare huizen zich presenteren. De ligging van dit stedelijke ensemble naast de open ruimte van het Malieveld en vlakbij het Haagse Bos is te danken aan het feit dat de singelgrachten lange tijd de demarcatie tussen stad en (Koninklijke) moestuinen en jachtterreinen waren. De singelgrens werd hier gevormd door Mauritskade, Hooikade, Smidswater, Gietkom, Oostsingelgracht en Zuidoostsingelgracht. Het huidige Korte Voorhout bood slechts een achterdeurtje naar de kooltuinen; de stad werd verlaten door de diagonale Gieterijbrug tussen Smidsplein en Kanonstraat. Rond Plein, Toernooiveld en Voorhout woonden allen 'die ertoe deden' in de tijd van de Republiek. Er ontstond een spectaculaire collectie stadspaleizen en rijke herenhuizen. De ligging van deze Hofbuurt pal naast de hof zelf - het vergadercentrum van de republiek - resulteert in een samenhangend ruimtelijk monument, dat zijn uitdrukking vindt in het ensemble van openbare ruimte, typologie en architectuur.

De stad van de burgerlijke openbaarheid

De eerste uitbreiding buiten de singels werd gevormd door de Nieuwe Uitleg tussen Malieveld en Smidswater/Hooikade. De nieuw gegraven Prinsessegracht ontwikkelde zich tot deftige woonbuurt nadat de ontwikkeling van de Prinsegracht een fiasco was gebleken. In de loop van de 19e en 20e eeuw ontwikkelde de omgeving van Voorhout en Prinsessegracht zich tot een belangrijk openbaar deel van de residentie: kerken, academie, een gevangenis, schouwburgen, ministeries, ambassades en cafés vonden er hun plek. 'Het Wachtje' aan de Koningsbrug werd uitspanning en knooppunt van de tramverbindingen in de regio.

Hotel Paulez

Oorspronkelijk gebouw

Verbouwd en opgehoogd

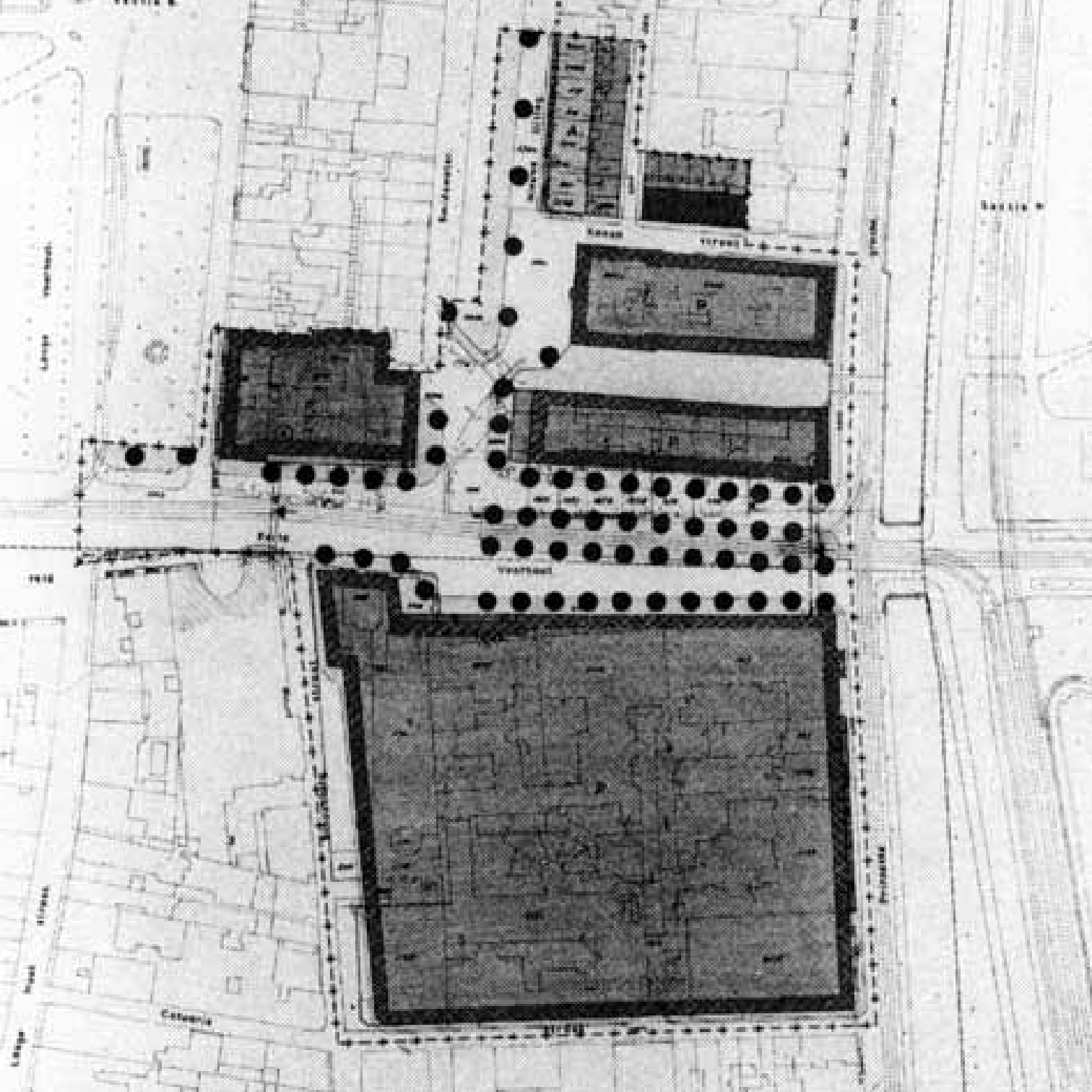
Het Wachtje bij de Koningsbrug

De stad van de wederopbouw

Door het verwisselen van de horizontale en verticale coördinaten, trof het Engelse bombardement van 3 maart 1945 niet het hoofdkwartier van de bezetter in Benoordenhout, maar een deel van de binnenstad en het westelijk deel van de wijk Bezuidenhout. Het Korte Voorhout werd in het geheel verwoest en alleen de Koninklijke Schouwburg werd wonderwel gespaard. Aan de Prinsessewal vielen stadspaleizen en een kerk ten prooi aan het vuur. Al met al sneuvelden monumentale woonhuizen, een kerk, de Prinsesse-schouwburg en Hotel Paulez op de hoek Korte en Lange Voorhout.

Pas in 1951 werd door Dudok als onderdeel van de wederopbouw een stedenbouwkundig plan opgesteld. Het plan dat door de raad werd vastgesteld voorziet in reconstructie van het Korte Voorhout, waarbij aan de zuidzijde één doorgaande gevelwand wordt gevormd. Een klein naar voren springend volume neemt het zicht weg op de onooglijke zijgevel van de Schouwburg. Aan de noordwestzijde van het Korte Voorhout wordt de opening naar het Smidswater verbreed ten koste van de locatie van de Franse ambassade. Het Smidsplein verdwijnt en er vindt een correctie van de rooilijn plaats, waardoor de kop van de appartementen, ter plaatse van het voormalige café 'de Ton', achter de rooilijn schuift. Dudoks plan maakt van het Korte Voorhout een grote openbare ruimte: als een tussenportaal dat Toernooiveld en Lange Voorhout direct verbindt met Malieveld en Koekamp. Door de sterk vergrote maten gaat er ook wat verloren: er is minder bouwoppervlak beschikbaar dan voor het bombardement en de Kanonsgracht - de historische singelgrens van Den Haag - wordt een onooglijk kanaaltje tussen twee bouwkvelds in.

Franse Ambassade

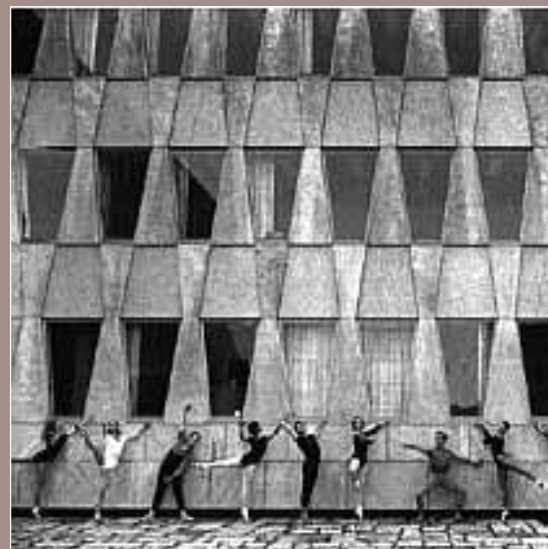

3 maart 1945

Smidswater

Rapson /van der Meulen

2. Breuers Amerikaanse Ambassade

Recentelijk is er een cultuurhistorische verkenning verschenen van de hand van de architectuurhistorici Wijnand Galema en Fransje Hooimeijer, in opdracht van de gemeente Den Haag: *Bouwen aan diplomatie, De Amerikaanse ambassade in Den Haag, Marcel Breuer 1956 - 1959* (gemeente Den Haag, december 2008). Daar maken wij hierna dankbaar gebruik van. De inzet van onderhavige publicatie is, zoals in de inleiding verwoord, iets anders. Het is meer een uitnodiging tot debat en vandaar ook breder dan de cultuurhistorische invalshoek op zich. Wij verwijzen daarvoor graag naar het boek, dat door de gemeente Den Haag helaas in zeer beperkte oplage is uitgegeven.

De Verenigde Staten in Europa

Aan het eind van de vijftiger jaren hebben de Verenigde Staten van Amerika met de bouw van een reeks nieuwe ambassadegebouwen een culturele daad gesteld. Op de top van de Koude Oorlog hebben de Verenigde Staten zich in de Oude Wereld verzekerd van een stevige basis met hun representatieve vertegenwoordigingen. De Amerikaanse architecten Rapson/van der Meulen - uit de kring rond geëmigreerde Bauhaus docenten werkzaam in Chicago - kregen veel opdrachten voor ambassades in steden in Noord - West Europa, zo ook voor Den Haag. Hun voorstel voor de ambassade in Den Haag is een eenvoudig volume, dat rijk is vanwege de vrijelijk opengewerkte gevel. Rapson/van der Meulen realiseerden uiteindelijk maar twee ambassades, die in Stockholm en Kopenhagen. Ook Europese collega's kwamen op de architectenlijst van het State Department. Eero Saarinen bouwde de ambassades in Oslo en London, Walter Gropius die in Athene en Marcel Breuer de vertegenwoordiging in Den Haag. Daarmee werd niet alleen het modernisme omarmd - bij uitstek een ontwikkeling in de Europese architectuur. Door de officiële vertegenwoordigingen te laten ontwerpen door Europeanen werd de afstand tussen oude en nieuwe wereld verkleind.

Washington, US Department of housing and urban development

La Gaude, IBM

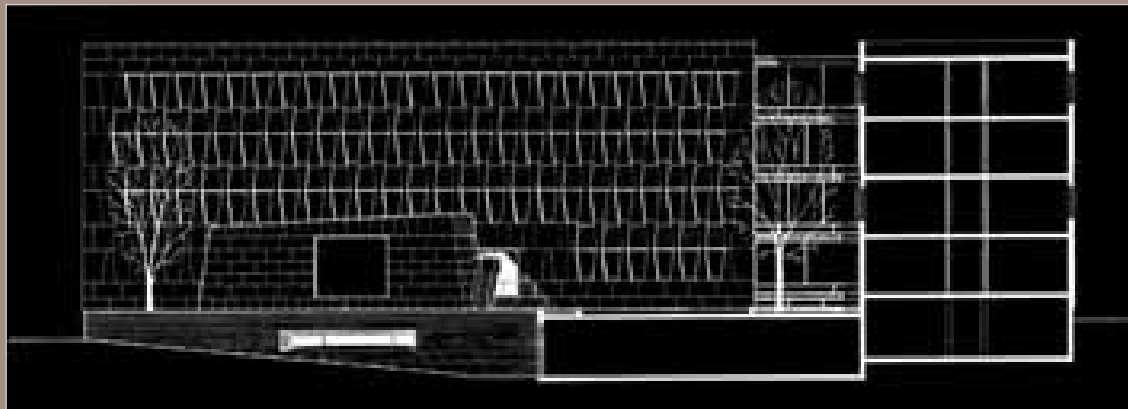
New York, Whitney museum

Rotterdam, Bijenkorf

Marcel Breuer architect

De in Hongarije geboren Marcel Breuer is als meubelontwerper befaamder dan als architect. De Wassily stoel en zijn versies van de 'Freischwinger', de achterpootloze stalen buisstoel, zijn wereldberoemd. Op jonge leeftijd verwierf hij zich de status van Meister aan het Bauhaus Dessau. In 1935 vestigt Breuer zich vanwege zijn joodse afkomst in London. Twee jaar later wordt hij docent in Harvard waar Walter Gropius - voormalig directeur van het Bauhaus - dan ook werkt. Breuers carrière als architect krijgt - door de internationale erkenning van een jongere generatie ontwerpers en bestuurders - vanaf de jaren vijftig een impuls: in de Verenigde Staten ontwerpt hij geraffineerde woningen met een Europese toets. In de late jaren vijftig komen er grotere en meer prestigieuze opdrachten: musea, kerken, bibliotheken, kantoren, ambassades en instituten. Wanneer het Bauhaus wordt herontdekt door een jonge garde architecten wordt hij als éminence grise ingeschakeld - zelfstandig werkend of in teams van even gerenommeerde als lastige collega's. Vrije sculpturaliteit van gevelbehandeling en massa wordt een kenmerk van zijn werk zonder dat hij een sobere geometrische ordening uit beeld verliest. Veel gebouwen van Breuer zijn in de jaren vijftig en zestig voorzien van betonnen gevelelementen die een uitgesproken plastic en schaduwwerking hebben. Breuer's oeuvre laat een ontwikkeling zien: van het vrije en lichtvoetige rationalisme van zijn Bauhauswerk gaat hij - met zijn Britse Isokon meubelen als tussenstap - over naar meer robuust, sculpturaal werk, dat in alles de 'Spoetnik-stijl' ademt van de jaren vijftig en zestig. In Nederland bouwt Breuer op drie plaatsen: behalve in Den Haag ook in Rotterdam en Amstelveen. Voor de Rotterdamse Bijenkorf wordt een nieuw warenhuis ontworpen met een geraffineerd interieur. In Amstelveen wordt een landgoed gesloopt en verrijst het chique hoofdkantoor van de verlichte entrepreneur Van Leer.

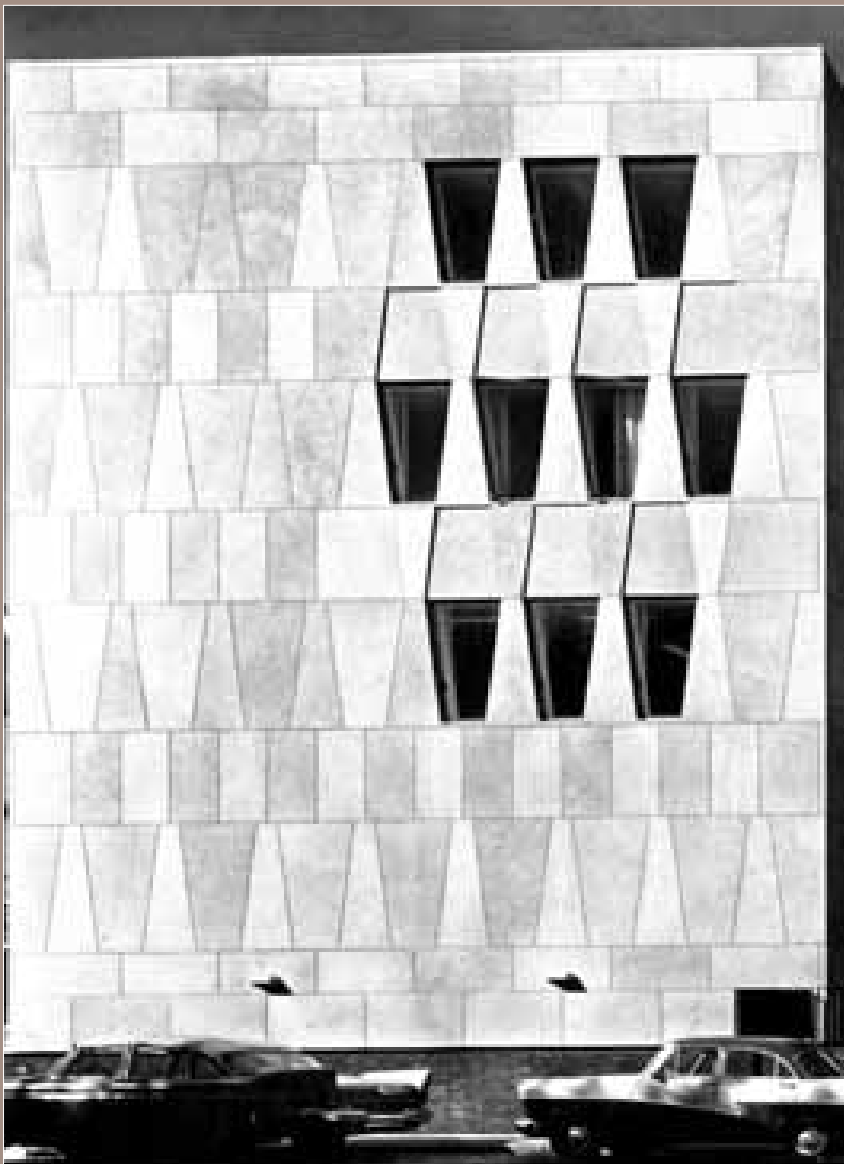
Het gebouw

Anders dan Rapson/van der Meulen, die een enkelvoudig gesloten volume met een opengewerkte gevel voorstelden, ontwerpt Breuer een geheel opgebouwd uit meerdere volumes, typisch voor die tijd: in contrast met de historische stad wordt het bouwblok opengebroken en een drietal massa's vrij in de ruimte geplaatst, onderling verbonden door beglaasde tussenleden. De representatieve kantoorvleugel aan het Lange Voorhout en het publiek toegankelijk deel aan het Korte Voorhout hebben een eenvoudige doosvorm, het auditorium een meer vrije vorm. De gevels zijn juist meer gesloten. Zij zijn evenals bij de Bijenkorf in Rotterdam bekleed met natuursteenplaten in een eigenzinnig patroon. Dit patroon met schuine lijnen dat vensters en borstweringspanelen verticaal samenvat in zandloperachtige vormen, suggereert op de perspectieftekening van de architect nog een zekere diepte en sculpturaliteit in het gevelvlak: als een eigentijdse vertaling van de lijsten en pilasters van de omringende 18^e eeuwse architectuur. De vlakke detaillering, het futloze contrast tussen de twee soorten toegepaste natuursteen en de dunne, in het gevelvlak geplaatste vensters resulteren er echter in dat de beide volumes aan het Voorhout vooral gesloten overkomen. Breuers Ambassade is destijds kritisch ontvangen door de vakpers: sommigen prezen de durf en de materialisering, anderen verweten Breuer zonder respect voor de locatie een wezensvreemd gebouw neergezet te hebben. Breuers antwoord was dat de gebouwen even hoog waren als de kroonlijst van de schouwburg, zoals overigens ook was vereist door Stadsontwikkeling, en dat de toegepaste lichte steensoort op den duur grijs zou patineren.

Het gebouw in de context

In hun zoektocht in archieven hebben Galema en Hooimeijer een reeks fantastische zwart-wit foto's teruggevonden. Deze foto's illustreren haarscherp hoezeer het gebouw op zichzelf een meesterwerk is, een icoon van een academisch waardestelsel, een excellent voorbeeld van de architectuuropvattingen uit die tijd. Het belichaamt in alles de optimistische canon van de vijftiger jaren. Dit is precies waarom veel architecten het nog altijd waarderen. De fotograaf heeft behoedzaam de Haagse context buiten het beeldkader gelaten. De foto's construeren een hermetisch, kloppend beeld, footloose, daadwerkelijk 'international style'. We kunnen het ons nauwelijks nog voorstellen, maar het uitvlakken van lokale verschillen paste geheel en al in de internationalisatie van die tijd. In de werkelijkheid echter wordt duidelijk dat het gebouw op de stedenbouwkundige schaal wel degelijk een dissonant in de harmonie van het Lange Voorhout genereert. Die dissonantie is minder sterk aan de zijde van de Korte Voorhout, waar het plan voorsorteert op het Wederopbouwplan van Dudok. Zowel op de foto als in de werkelijkheid is tot op de dag van vandaag de binnentuin het meest overtuigende deel van het complex, eenvoudigweg omdat de historische stad daar niet binnendringt en nauwelijks zichtbaar is. De harmonie van het gebouw wordt daar niet door de stad doorbroken. Het tegenovergestelde gebeurt overigens wel in de sfeervolle vergaderzaal op de verdieping, waar het fronton van de Koninklijke Schouwburg door de zonderlinge ramen op een armlengte afstand lijkt te liggen. Galema bestrijdt deze stelligheid overigens, want volgens hem is er door Breuer wel degelijk een relatie tussen binnen en buiten ontworpen, ook al is dat in de huidige situatie niet goed zichtbaar. Het glazen verbindingsstuk laat in principe de blik vrij vanuit het binnenterrein op de Schouwburg.

In de waarderingen zien we mensen dan ook aarzelen, gaat het nu om het gebouw als autonoom object of om het gebouw op die plek? Veel mensen vinden dat het geen slecht gebouw is. Sterker nog, ze vinden het een heel goed gebouw, alleen staat het op de verkeerde plek. Is het inderdaad een inbreuk op die plek? En ligt dat aan het gebouw of juist aan de omgeving, aan de kracht en waarde van het ensemble van de Haagse hofbuurt? Stelt de waardevolle omgeving wellicht onevenredig hoge eisen aan het / een gebouw? Precies deze discussie maakt het nodig én logisch om bij de perspectieven voor de toekomst niet alleen het object op zich maar ook het object in de stedenbouwkundige context te beschouwen.

Modernisme gewaardeerd, verheerlijkt en verguisd

Het erfgoed van de tweede helft van de 20e eeuw van Marcel Breuer en zijn tijdgenoten is op meer plaatsen aanleiding tot hevige debatten. De meningen zijn binnen de beroepsgroep architecten verdeeld, maar ook in bredere kring wordt het modernistische erfgoed zowel verheerlijkt als verguisd. ‘Part of the problem is that while Breuer is hailed as a master, the public has not always had such a warm relationship with his work’, aldus Steve Rugare, interim director of the Cleveland Urban Design Collaborative. Hij organiseerde ooit een forum om de Trust Tower in Cleveland (1971) te doen behouden. Het is de enige toren die Breuer ooit heeft gebouwd. Het oorspronkelijke ontwerp voorzag in een tweetal gekoppelde torens maar - omdat de andere helft nimmer is gebouwd - laat de gerealiseerde toren een wanverhouding zien tussen liftkern en bruikbaar vloeroppervlak. Dat verklaart waarom de toren sinds een bankfusie begin jaren ’80, dus al 25 jaar, leeg staat. Plannen uit 2005 om het gebouw te slopen werden in 2008 toch nog herroepen: ‘Opponents of demolition suggested that the tower is an important landmark by a well-regarded architect, and that preservation would result in substantial savings of taxpayer funds’.

Inmiddels is voor 7,5 mln dollar het asbest uit het gebouw verwijderd waarvoor - in een onoplettend moment - de aannemer het meest gefotografeerde onderdeel van het gebouw - de hippe entreegevel van glas en zwart graniet - heeft gesloopt ten behoeve van laadperrons...

Een ander voorbeeld is de Pirelli fabriek in New Haven die is aangekocht door IKEA om het parkeerterrein uit te kunnen breiden. Actie van architecten zorgde voor het behoud van het kantorendeel, maar kon niet verhinderen dat van de fabriek en expeditieknoppunt alleen de voorgevel kon blijven staan als afscheiding van het parkeerterrein. Aan de andere kant zijn er ook voorbeelden van Breuers die tot monument zijn aangewezen en bovendien nog altijd goed functioneren, zoals het skioord Flaine in Frankrijk en de Rotterdamse Bijenkorf.

Bibliotheek

Entree

Conferentiezaal

Mening publiek ambivalent

De publieke receptie is - zeker in de tijd gezien - verdeeld. Dat heeft zeker niet alleen met de architectuur te maken. Want zo anders is de Rotterdamse Bijenkorf aan de buitenkant immers niet, en wie heeft daarover ooit iemand horen klagen? In het geval van de Ambassade heeft het in ieder geval wél met de functie te maken. Het gebouw introduceerde begin jaren zestig de optimistische moderniteit in de stad, in het verlengde van Bevrijding, Marshallhulp, de Koude Oorlog en de groeiende welvaart. Met de Vietnam oorlog en de Golfoorlog is onze waarneming van het gebouw echter sterk gaan verkleuren. Het gebouw dat eens de representatie was van vrijheid, culturele pluriformiteit en welvaart, is geworden tot een nare gesloten burcht achter een palissade die de Haagse openbare ruimte annexeert en onteert. De publieke receptie van Marcel Breuers ambassadegebouw van de Verenigde Staten heeft de reputatie van Amerika in ons land als het ware gevolgd. De functie heeft het gebouw de laatste dertig jaar gestigmatiseerd. Anders dan de Russische ambassade van Co Brandes aan de Andries Bickerweg - een 'gewone' statige Haagse villa - heeft de eigenzinnige architectuur van Breuer zich onlosmakelijk verbonden met de eigenzinnigheid van haar gebruiker.

3. Kansen anno 2009

Anno 2009 is het stedenbouwkundige plan van Dudok één op één gerealiseerd. Het huidige AXA gebouw (voorheen Equity & Law), de Franse Ambassade en de Amerikaanse Ambassade vormen gedrieën de noordwestelijke gevel van het Korte Voorhout. Het gebouw van Breuer is zonder twijfel nog het meest betekenisvol, al is die betekenis meervoudig, zowel positief als negatief. Beide andere gebouwen laten in het geheel geen indruk achter. Het gebrek aan publieke functies dan wel het gebrek aan interactie met de publieke ruimte - kortom het gebrek aan een 'adres' functie - heeft geresulteerd in een dode straat. De overbuur, het gigantische Ministerie van Financiën, spant daarin de kroon. Het bezet een heel bouwblok, dat dus maar één adres heeft. Weliswaar heeft de renovatie van het Ministerie van Financiën door Meyer & Van Schooten erin geresulteerd dat de eindeloze ongenaakbare gesloten wand langs het Korte Voorhout op de begane grond is opengebroken naar een binnentuin. Deze tuin is onderdeel van een openbare route, tussen Casuariestraat en Korte Voorhout. In de hof bevindt zich nu ook de hoofdentree. Met deze binnentuin heeft het gigantische complex een extra gezicht gekregen. Evenals bij Breuer is de binnentuin het meest overtuigend, omdat de stedelijke context buiten beeld blijft en daarmee de confrontatie uit blijft. Aan het Korte Voorhout overheerst de grote maat. De architectuur aan het Korte Voorhout, ook aan de noord zijde, is afstandelijk en ontoegankelijk, de 'bewoners' laten zich niet zien. Het Korte Voorhout is nog altijd niet het voorportaal tot de hof die het ooit was. Het functioneert in ieder geval niet zo. Dit ondanks het feit dat er sinds jaar en dag onder het Malieveld een hoogwaardige parkeergelegenheid is. Omdat het Korte Voorhout zo saai en leeg is, is de afstand tussen Lange Voorhout en Malieveld gevoelsmatig zeer groot. Daarom functioneert de Malieveldgarage niet of nauwelijks als parkeerfaciliteit voor de bezoekers van de binnenstad.

De vraag is dus of mogelijke veranderingen aan de noordzijde van het Korte Voorhout in staat zouden kunnen zijn om er een meer levendige straat van te maken met publieke functies, om de ambtenaren van Financiën vanuit de binnenhof naar de overkant te verleiden, om passanten te doen stilstaan, om de route vanaf het Malieveld aantrekkelijk te maken. En niet in de laatste plaats om de openbaarheid van de Schouwburg te versterken, door verwante publieke functies toe te voegen aan het Voorhout.

De kansen zijn vergroot omdat het voorgenomen vertrek van de Amerikaanse Ambassade uit het gebouw van Breuer niet alleen komt. Er zijn ook plannen in ontwikkeling om de gebouwen van de Franse Ambassade en de AXA verzekeringen te slopen ten behoeve van nieuwbouw voor onder meer de Hoge Raad. De stad (en met haar het Rijk als direct betrokken partner) kan het Korte Voorhout, de vestibule naar de binnenstad, geheel en al opnieuw overdenken. De situering, aan de bezonde kant van de Voorhout, impliceert een absolute plus voor een aantrekkelijke levendige stedelijke ruimte. Wanneer de hele noordwestelijke straatwand van het Korte Voorhout op de schop gaat, is er een unieke kans hier een binnenstedelijke verscheidenheid terug te laten keren. Door dit in type functies, in adressen én in architectonische en stedenbouwkundige geleding te bewerkstelligen kan de stad van Toernooiveld tot aan het Malieveld opnieuw betekenis krijgen.

Restauratie op de voorwaarden van het gebouw

1.1. Benadering: herstel in de ‘oorspronkelijke’ staat

Het gebouw wordt tot monument in de klassieke zin van het woord. Herstel in de oorspronkelijke staat is het uitgangspunt. Het is vanwege de ontoegankelijkheid van het complex niet geheel duidelijk in welke toestand het gebouw zich op dit moment bevindt, maar zeer waarschijnlijk is dat 50 jaar Ambassade niet zonder gevolgen is gebleven. Eerste stap is dus het onderzoek naar ‘oorspronkelijkheid’, resulterend in een overzicht van te maken keuzen, als basis voor een uiteindelijke verantwoording.

Zo werd er eind 19^e, begin 20^e eeuw veelal ook al gerestaureerd. De 19^e en vroeg 20^e eeuwse restauratiepraktijk heeft een aanpak opgeleverd waarbij het monument doorgaans werd teruggebracht naar een toestand waarin het zich op enig moment in de geschiedenis zou hebben bevonden. Het discours gaat hierbij over de keuzes en afwegingen die gemaakt zijn bij het proces van ‘terugrestaureren’: enerzijds omdat niet altijd voldoende betrouwbare gegevens voorhanden zijn over de vermeende oorspronkelijke staat en anderzijds omdat latere verbouwingen en aanpassingen met al hun kwaliteiten weer moeten worden uitgewist. Een bekend voorbeeld is de restauratie van het Binnenhofcomplex door Cuypers. In de traditie van Viollet-le-Duc is het tekort aan betrouwbare gegevens en bronnen ruimschoots gecompenseerd door de kundigheid en fantasie van de restauratiearchitect. Zeker is wel dat het complex er nooit zo heeft uitgezien.

Het probleem van het tekort aan betrouwbare gegevens over de oorspronkelijke toestand van het monument is de laatste decennia in een stroomversnelling gekomen omdat bouwhistorisch onderzoek zich als zelfstandig studieveld heeft geprofileerd. Wetenschappelijk onderzoek naar bouwsporen wordt in relatie tot kunsthistorisch onderzoek gebracht en levert een schat aan informatie op. Op basis hiervan worden hypothesen duidelijker en kunnen deze met een grotere betrouwbaarheid worden onderbouwd.

Apeldoorn, Paleis 't Loo

Den Haag, Gemeentemuseum

Hilversum, Zonnestraal

De restauraties in Hilversum van het Raadhuis van Dudok en de nazorgkolonie Zonnestraal van Duiker, maar ook van Paleis het Loo in Apeldoorn zijn hiervan voorbeelden.

Kernvraag is dus: wat is oorspronkelijk? De Ambassade van Breuer is een relatief jong gebouw, de kans op betrouwbaar bronnenmateriaal is daarmee relatief groot. Tekeningen, oude foto's en ander archiefmateriaal, van bestellijsten tot verslagen, en wellicht nog oral history, vormen het uitgangspunt voor een restauratie.

De nauwgezette analyse die Galema en Hooimeijer in hun boek presenteren van proces, plan, realisatie van het gebouw, perceptie en de huidige werkelijkheid, levert een belangrijke basis hiervoor en geeft uitgebreid antwoord op de oorspronkelijkheidsvraag. Alleen het streng beveiligde deel is noodgedwongen buiten beeld gebleven. Tevens voegen Galema en Hooimeijer er een waardestelling op onderdelen (in de vorm van waarderingskaarten) aan toe, zoals we gewend zijn van een klassiek onderzoek naar de monumentwaardigheid van een gebouw.

1.2. Programma: wat past in het monument?

Parallel aan het onderzoek naar de oorspronkelijkheid is het verstandig om te onderzoeken óf het gebouw nieuw gebruik toelaat en óf er überhaupt gebruikers te vinden zijn die zich kunnen en willen aanpassen aan de kaders die het monument stelt. Welke gebruikers kunnen zich voegen naar de voorwaarden en eigenaardigheden van het gebouw, of beter nog, zouden zelfs profijt kunnen hebben van de specifieke opbouw van het gebouw in twee vleugels en van de combinatie van kleinere en grotere ruimtes? Wie profiteert optimaal van het specifieke imago?

Zonder uitgebreide tekenexercities kunnen we ons het volgende goed voorstellen:

Designhotel Breuer's.

Het hotel heeft de hoofdentree, receptie en lobby voor de hotelgasten aan het Lange Voorhout. Aan het Korte Voorhout liggen restaurant - in de voormalige bibliotheek - en zaalverhuur. Het gehele hotel wordt uitgemonsterd 'in stijl': Breuers meubilair-ontwerpen van Thonet, Tecta en Classicon worden aangevuld met remakes van de Isokon tafels en stoelen. De kantoren zijn als vanzelfsprekend getransformeerd in hotelkamers. Er kan wat betreft de kamers een keuze worden gemaakt tussen kamers in Bauhaus stijl en in jaren vijftig 'Spoetnik-stijl'. De binnentuin en het terras zijn toegankelijk vanuit de lobby en het restaurant. In de parkeergarage staan twee Studebakers Commander (ontwerp Raymond Loewy) als leenauto en Schiphol-shuttle voor gasten. In de kelder zijn nog een kleine Jazz-club en Cocktailbar te vinden. De huishoudelijke diensten en keuken zijn gesitueerd in het souterrain.

“Breuer's”

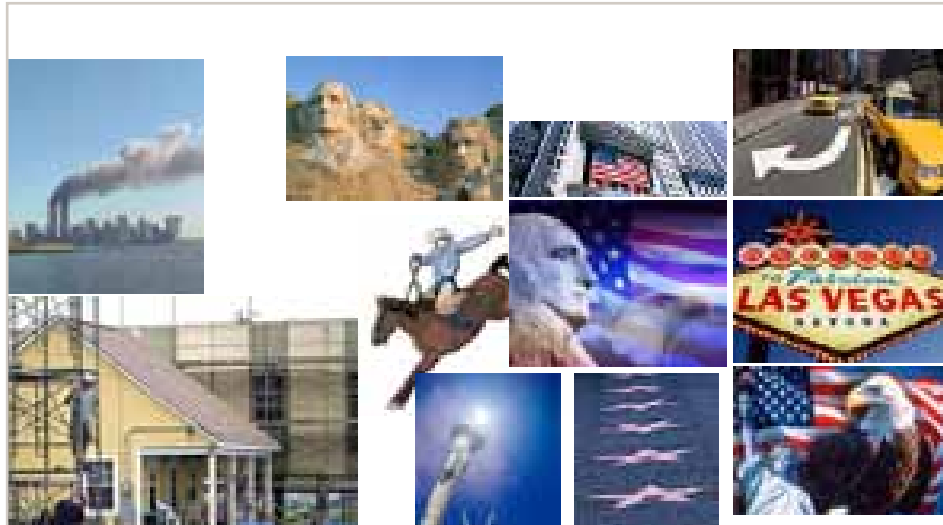
Europees museum voor stoel en interieur: het Stoelenmuseum

Het gebouw heeft een hoofdentree aan de Lange Voorhout en een dienstentree aan de zijde van het Korte Voorhout. De stoelencollectie van de TU Delft, die sinds de faculteit Bouwkunde door brand is verwoest ontheemd is, wordt samen met bruiklenen van Stedelijk Museum, GEM, Centraal Museum en de fabrikanten Vitra en Tecta tentoongesteld. Centraal staat de ontwikkeling in het woonhuisinterieur en het ontwerp van meubilair. Hierbij vormen meerdere aspecten de insteek om tot groepering van ontwerpen te komen: stilistiek, periodisering, culturele inbedding maar ook materiaaltoepassing, verbindingsmiddelen en zit-cultuur. Het gebouw voorziet in enkele stijlkamers waardoor een al te kille seriële optelsom van individuele objecten is vermeden. In de huidige bibliotheek bevindt zich uiteraard het documentatiecentrum. Het auditorium wordt benut voor lezingen, voordrachten en presentaties en is ook afzonderlijk te huur, bijvoorbeeld voor huwelijken. Voor het instituut is een Stichting voorzien, ondersteund door de bruikleengevers en het NAI. Mart Stam is de uitvinder van de Freischwinger, de achterpootloze stoel, en zou daarom wellicht de naam moeten geven aan Stichting en museum, hoewel Marcel Breuer het meest gekopieerde ontwerp ervoor leverde.

Cultureel Centrum van de Verenigde Staten van Amerika

België heeft de Brakke Grond, Duitsland heeft het Goethe Instituut en Frankrijk heeft het Maison Descartes. Zo hebben de Verenigde Staten ook een culturele vertegenwoordiging, in Den Haag, in deze Breuer. De vleugel aan de zijde van het Korte Voorhout kan ingericht worden als documentatiecentrum, expositieruimte en auditorium/filmzaal. De vleugel aan het Lange Voorhout zou restaurant en kantoren kunnen huisvesten. Het instituut zou - anders dan de culturele centra die we nu kennen - een combinatie en presentatie kunnen zijn van de culturele, natuurlijke en economische kracht van de Verenigde Staten. Het gebouw is een cultureel monument van de historische verbondenheid tussen West Europa en Amerika direct na de Tweede Wereldoorlog.

Ambassade (vertegenwoordiging en publiekscentrum) van een internationale, non-gouvernementele organisatie.

Te denken valt aan internationale organisaties (geliëerd aan Verenigde Naties, Internationaal Strafhof, Rode Kruis en dergelijke) die behalve een stevige vertegenwoordiging in het machtscentrum van de stad een publieke presentatie-faciliteit nodig hebben. In dat geval kunnen pers- en documentatiecentrum, voordrachtszaal en dergelijke, evenals een info-café aan het Korte Voorhout gedacht worden, terwijl de kantoren hun functie kunnen behouden.

↑
Amerikaanse Ambassade

↑
Bebouwingslijn plan Dudok

↑
Franse Ambassade

1.3. Stedenbouw: Breuers hof als moderne bassecour

Wanneer het gebouw van Breuer als zodanig in ere wordt hersteld, doet zich de kans voor om de stedenbouwkundige situatie aan de zijde van het Smidsplein - Smidswater te optimaliseren. Een tekortkoming van Dudoks opgerekte stedenbouwkundige verbinding Smidswater - Korte Voorhout is dat er een enorme ruimtelijke overmaat is ontstaan, die niet door flankerende bebouwing wordt gedragen, gevormd en begeleid. Dit wordt nog versterkt doordat Breuers complex aan de kant van het Smidsplein, waar zich de tuin en de entree naar de parkeergarage bevinden, ruimtelijk ook zwak is uitgewerkt. In potentie echter zou hier sprake kunnen zijn van een modernistische versie van een bassecour. Een bassecour als chique voortuin voor een op afstand geplaatst huis werkt echter alleen goed in een context van begeleidende straatwanden waarin de voortuin de uitzondering vormt. Juist aan de overzijde van Breuer ontbreekt de straatwand. De ruimte is te groot en ongedefinieerd. De bouwmassa van de Franse Ambassade aan de overkant is met de plint en de 'zwevende' opbouw te gecompliceerd, te gecompliceerd ook voor de stedenbouwkundige doelen die Dudok stelde. In die zin kan het een optie zijn om de ruimte te verkleinen door nieuwbouw op de locatie van de Franse Ambassade terug te bouwen in de oorspronkelijke, afgeschuinde footprint van het huis van de Franse gezant van vóór het bombardement. Smidswater en Kanongracht vormen dan weer samen een duidelijke verbinding als stadssingel, het intieme domein van het Smidswater is weer meer besloten en de open tuin van Breuer kan in maat en schaal beter worden ingepast in de aanwezige profielen van de openbare ruimte. Daarmee is Breuers gebouw een wérkend contrast geworden.

Nieuwbouw op de kavel van de Franse Ambassade zou zich dus niet het incident van Breuers ambassade ten voorbeeld moeten stellen maar zou een architectonische en stedenbouwkundige harmonie moeten willen bewerkstelligen tussen Koninginnegracht en Voorhout-Toernooiveld door gebruik te maken van een traditionele typologie en architectuur.

Middelburg, Perrehuis

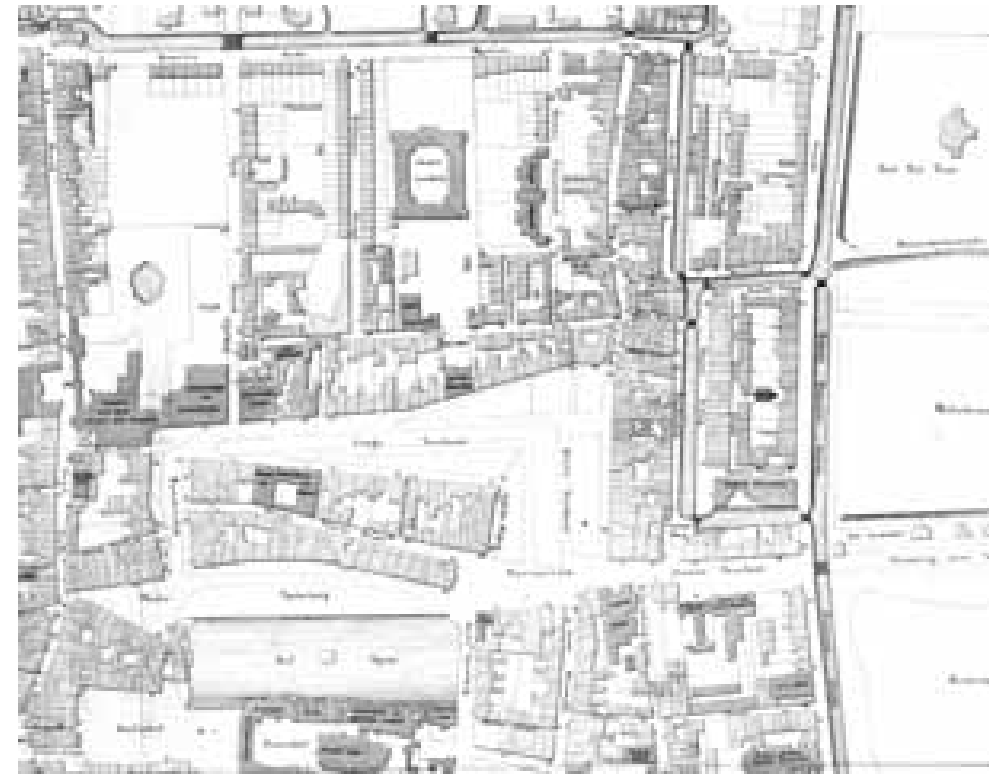
Den Haag, Westeinde

Den Haag, Westeinde

Den Haag, Westeinde

Stadskaart 1868

Flexibel restaureren op instigatie van het programma

Tilburg, Textielmuseum

Tilburg, Textielmuseum

Middelburg, Zeeuwmuseum

Amsterdam, Felix Meritis

2.1. Benadering: de zichtbaarheid van meerdere tijden

Begin 60-er jaren is er een nieuwe restauratiepraktijk gevestigd met het vaststellen van het handvest van Venetië. Een internationale groep wetenschappers stelde niet langer het al dan niet fantasievol terugrestaureren van het monument centraal maar de waarde van de historische substantie: het in stand houden van historisch materiaal en het zichtbaar maken van de gelaagdheid in de tijd. Dat wil dus zeggen dat het historische aspect prevaleert boven het architectonische. Er is daarin een aantal gradaties zichtbaar.

Het meest fundamenteel is de restauratie, waarin de veranderingen van vroegere tijden als zodanig worden gehandhaafd en zichtbaar gemaakt. In feite is dit een gangbare restauratiepraktijk, waarin een discussie over de oorspronkelijkheid als niet zinnig terzijde wordt geschoven (immers oorspronkelijk was er minder, weinig of zelfs niets...). Het is deze restauratiepraktijk die op het eerste gezicht historisch coherente stadsbeelden bij nadere beschouwing zo verschillend en verrassend maakt. Het is echter opmerkelijk dat in sommige kringen de toevoegingen tot pakweg 1900 als ‘waardevol’ worden gekenschetst, terwijl die van de 20^e eeuw als ontoelaatbaar, als een hopeloze vergissing worden bekritiseerd en verguisd. Die kritiek geldt dan ook voor de toevoegingen die een hedendaagse ingreep als sporen achterlaat. Dat is in wezen vreemd in deze restauratietraditie, want eigenlijk is het alleen maar zeer consequent om de ingrepen van het heden zelf ook weer als van deze tijd zichtbaar te maken.

Als die consequentie wel wordt gevolgd, worden alle nieuwe toevoegingen die te maken hebben met de huidige bestemming van het pand met opzet níet in harmonie met het monument ontworpen. Het contrast gaat voor, omdat dit de leesbaarheid van het authentiek materiaal vereenvoudigt. Roestvrij staal, hardglas, en andere nieuwerwetse materialen vormen de boventoon. Dat zijn immers de nieuwste ‘en dus even interessante’ bouwsporen.

Het gaat er natuurlijk wel om wat het resultaat uiteindelijk is, of er recht gedaan wordt niet alleen aan de historische gelaagdheid, maar ook aan de architectonische compositie van het geheel.

Wat dat betreft is de restauratie van het Amsterdamse ‘Felix Meritis’ wellicht ‘theoretisch zuiver’, het architectonische resultaat bevreemdt. Daar zijn bijvoorbeeld in de toiletten de geroeste ankers met loden rioleringspijpen zichtbaar en is in de zalen de bespanning van de wanden gerukt en is alle betimmering tot op het skelet uitgekleeft. Het is een radicale stellingname die ten koste gaat van de architectonische kwaliteit van het monument en bijdraagt aan de ‘leesbaarheid’ van overigens volstrekt irrelevante onderdelen van het gebouw. Eenzelfde restauratie-aanpak is gevolgd bij het Haagse Paard van Troje. De ervaring die overheerst is vooral die van “er was geen geld genoeg om het af te maken”.

De modernistische aanpak van restaureren wordt overigens vaak toegepast op gebouwen van voor 1900 maar nauwelijks op modernistische gebouwen zelf. Het lijkt erop dat de in de 20^e eeuwse traditie opgeleide beroepsgroep het ‘eigen’ erfgoed (Duiker, Dudok, Peutz, Brinkman & van der Vlugt) wil beschermen en veel minder behoudzuchtig is ten aanzien van het ‘vreemde’ erfgoed (Cuypers, alle kastelen, kerken en raadhuisen van voor 1900, eigenlijk alles met een zadeldak).

Deze modernistische restauratiepraktijk heeft zich gaandeweg ontwikkeld tot een praktijk waarin niet het gebouw, maar vooral het (nieuwe) programma leidend is, het andere uiterste dus ten opzichte van perspectief I. Het behoud van het gebouw geeft vooral extra cachet aan de nieuwe functie. Nieuwe bedrijven in 19^e eeuwse industriële complexen zijn de bakens van onze creatieve industrie... Maar ook het omgekeerde gebeurt: het programma wil zich als vernieuwd en hip presenteren, dus is er een hippe architectonische toevoeging nodig.

London, uitbreiding Tate museum, Herzog De Meuron

Lodon, British Museum, Foster

Boekarest

Köln, Kolumba Haus, Zumthor,

Hamburg, Elbphilharmonie, Herzog De Meuron

Illustratief daarvoor is de reeks musea en openbare functies in Nederland die veelal gehuisvest zijn in gebouwen en huizen die tot de top 500 van Nederlands erfgoed behoren. Overigens met verbazend weinig protesten zijn vele ingrijpende verbouwingen uitgevoerd. Dit is het meest zichtbaar bij museale functies die zich bedrijfsmatig onzichtbaar voelen wanneer ze ondergeschikt zijn aan de architectonische pracht van een monument. Men doet veel concessies aan het gebouw, met name in ingangspartijen en café's, om de hipheid en toegankelijkheid van een publieke instelling of museum te bewijzen. Ook Fosters glazen overkapping van de hof van het British Museum past in deze lijn van denken.

De restauratieve lagenbenadering wordt ten top gevoerd in de restauratie - oppimp-praktijk van bijvoorbeeld Herzog De Meuron in Hamburg. De nieuwe Elbe Philharmonie wordt gevestigd in het geheel van een futuristische opbouw op een historisch bakstenen pakhuis. Indrukwekkend, maar als principe niets nieuws, want in de jaren zestig al verschenen in Italië volkomen glazen opbouwen op massieve 19^e eeuwse gebouwen. Indrukwekkend nogmaals, maar eigenlijk heeft het niet zozeer met restauratie te maken, als wel met architectonische vernieuwing. De restauratie wordt letterlijk en figuurlijk overklast door de nieuwbouw.

In al deze gradaties spelen ook financiële aspecten een rol. Monumenten kosten eenvoudigweg geld en niet alle eigenaren en (mogelijke) gebruikers van monumenten zijn bereid of in staat om de meerwaarde van het monument - de culturele betekenis en esthetische kwaliteit - te bekostigen en te consumeren. De praktijk die is ontstaan is die van het 'rendabel herstel': het monument wordt zodanig opgeplust, uitgebreid of aangepast dat het zijn eigen herstelkosten genereert. De Droste silo in Haarlem en het postkantoor van Granpré in Rotterdam zijn hiervan voorbeelden.

Studio Schaeffer

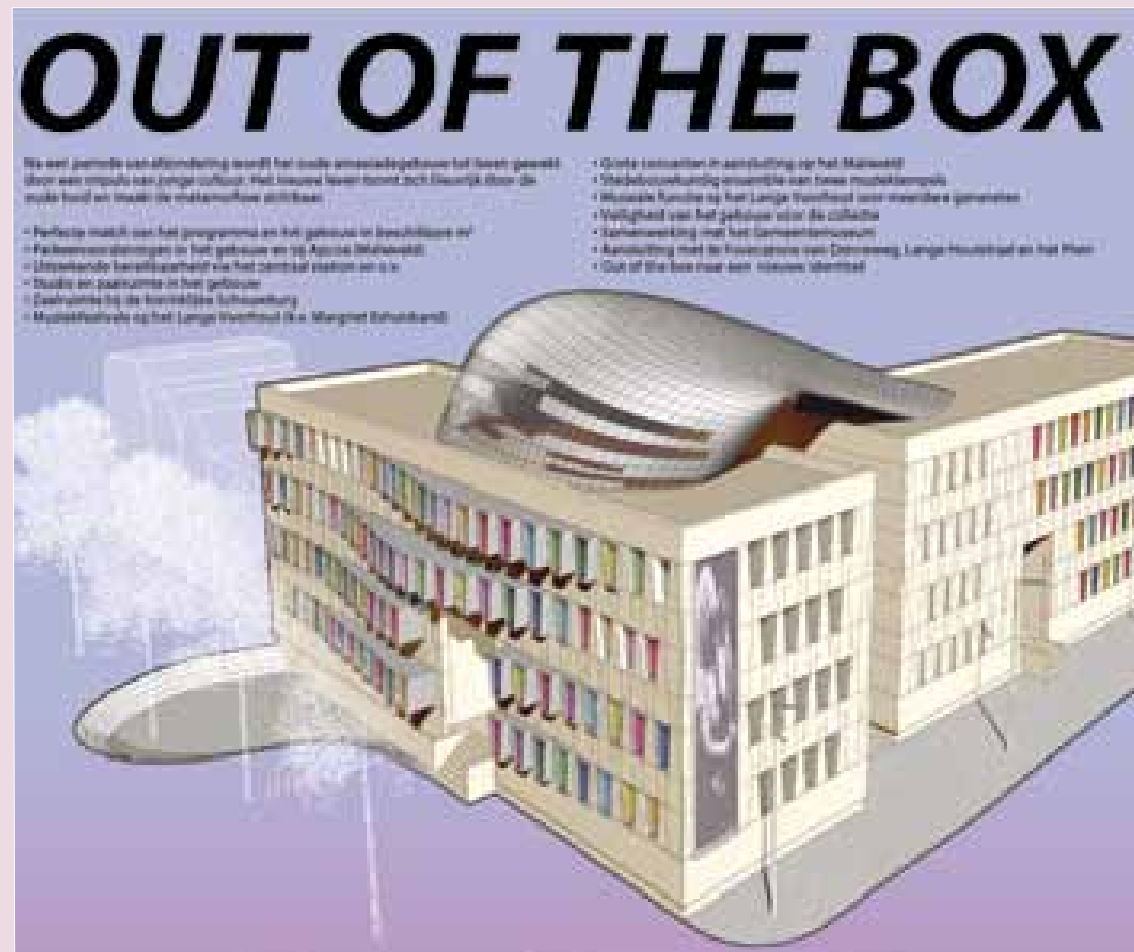

Toch zijn er ook andere voorbeelden te noemen, waarin wellicht de scheidslijn tussen de twee restauratieperspectieven weer dun zijn, of waar een meer evenwichtige benadering is uitgevonden. Een mooi voorbeeld van een evenwichtige aanpak, waarin gebouw en nieuwe functie over en weer met elkaar aan de praat zijn geraakt is de De Bazel aan de Vijzelgracht in Amsterdam. Daar heeft met relatief weinig concessies aan het gebouw een openbare functie, het stadsarchief, een nieuw onderkomen gevonden.

2.2. Programma: flexibel en rendabel herstel van Breuers ambassade

De hierboven genoemde tendensen worden weerspiegeld in een aantal concrete voorstellen die voor het ambassadegebouw zijn gedaan in het kader van de dag van de architectuur 2006. Zowel een plan van StudioSchaeffer als het ontwerp Out-Of-The-Box van architectenbureau Queeste stellen een zogenaamde ‘eigentijdse’ bewerking voor van Breuers gebouw teneinde het beter te kunnen herbestemmen.

Bij StudioSchaeffer krijgt het gesloten volume van Breuer een klimaatgevel die het gebouw een transparanter uiterlijk moet geven. ‘In deze inzending dringt de culturele zone van het Lange Voorhout de Amerikaanse ambassade binnen. De Amerikaanse ambassade wordt hiermee de entree van cultureel Den Haag’ zo luidt de toelichting. Maar only skindeep, zo toont de tekening: de culturele zone dringt de glazen serre binnen maar houdt andermaal stil voor de gesloten gevel van Breuer. De transparante glazen gevel is schaallozer en harder dan Breuers geometrisch lijnenspel. Het verschil met de 18^e - eeuwse lijsten en vensters van de panden in de omgeving wordt nog groter. Het vermeende gebrek aan transparantie is in het geval van de Amerikaanse ambassade niet zozeer aan de hoeveelheid glasoppervlak te wijten.

Queeste

Het gebouw kent in verhouding tot andere gebouwen in de directe omgeving juist zeer veel vensters. Bepalender voor de geslotenheid van het beeld is de manier waarop de vensters architectonisch zijn ingezet (klein, taps, zonder enig ander onderscheid op de verdiepingen anders dan het geknikte raster) en het gemis aan een vensterindeling (een indeling met raamroeden en tussendorpels laat de architectonische compositie als het ware ‘over de opening heen’ lopen). Tenslotte is het venster in het vlak vormgegeven (ondiepe neggekanten, lijsten, kozijnprofilering). De benadering van StudioSchaeffer laat Breuers ontwerp weliswaar als bouwspoor intact, maar doet dit ten koste van het eigenlijke architectonische ontwerp. De cruciale vraag die hier dan gesteld moet worden is of deze architectonische ingreep gerechtvaardigd wordt door programmatische winst. Of andersom, welk programma heeft deze ingreep echt nodig? In dit geval geldt het gezegde: de vraag stellen is hem beantwoorden. Ruimtelijk is natuurlijk van alles mogelijk, maar er is geen enkele functie te bedenken die een serre voor een dichte doos nodig heeft. Daarmee wordt het voorstel nogal loos.

Het ontwerp Out-Of-The-Box voor een Nationaal Pop Museum van Queeste is meer ingrijpend. ‘Het nieuwe leven toont zich kleurrijk door de oude huid en maakt de metamorfose zichtbaar’ luidt de toelichting. De neggekanten van Breuer worden gepimpt met trendy kleuren en een deel van de vensters wordt ‘geëxtrudeerd’ om het gebouw minder gesloten te maken naar het Lange Voorhout. Als rendabel herstel wordt een vrije vorm (blob) in spagaat over de beide volumes heen geplaatst, waarin horeca en een dakterras. In de bestrating van het Lange Voorhout is als onderbreking van de openbare ruimte langs de gevels een verdiept klein auditorium gelegd. In de presentatie is ook hier de context weggelaten, zoals Breuers fotograaf dat al eerder deed. Het gebouw van Breuer lijkt met deze ingreep ondergeschikt te raken aan de modificatie. Maar dan heb je ook een hippe poptempel. De wil om een icon- building te maken is dominant.

Erik Moederscheim
“in de huid van Breuer”

Dan is er nog het voorstel van Erik Moederscheim getiteld ‘in de huid van Breuer’, dat als studentenplan in de Architect van mei 2009 is gepubliceerd. Hij laat letterlijk alleen de gevels staan en voegt daarachter een volkomen nieuwe wereld toe. Hoe rigoureuze de ingreep ook is, het blijft onduidelijk waarom deze oefening wordt gedaan en wat dat aan kwaliteiten oplevert. Het handhaven van de huid is letterlijk niet meer dan een aftreksel van het huidige gebouw. Het genereert geen meerwaarde voor het ingepakte museale programma. Andersom wordt de huid ook niet beter van het museale concept daarachter. Met deze gekunstelde confrontatie van huid en binnenkant wordt de oude Breuer als het ware een bonbon. Het is immers met bonbons altijd een verrassing, binnen en buiten hebben niet echt met elkaar te maken.

Tenslotte is er een suggestie gedaan door Prof Jan Brouwer, geheel en al passend in de lijn van het rendabel herstel. Door het auditorium te slopen en een toren op het binnenterrein te bouwen met een bruto vloeroppervlak van 5.000 m² zou het ‘waardige gebouw dan behouden blijven met een veel grotere mogelijkheid voor stedelijk programma’. En er zouden voldoende opbrengsten worden gegenereerd om Breuers schepping te restaureren, althans voor wat er dan nog van over is.

Maar welke functie zou het gebouw en de plek ook echt verdienen en een ombouw, opbouw of aanbouw rechtvaardigen? Een internationaal hoofdkantoor, een appartementencomplex, een hotel, een publieke functie, zoals het Nationaal Historisch Museum - dat is ‘toevallig’ in perspectief 4 beland, maar zou ook dit perspectief kunnen rechtvaardigen -, een culturele functie, iets in de sfeer van Recht en Vrede, een commerciële functie, of een combinatie daarvan? Dát is de discussie die gevoerd moet worden om te voorkomen dat we in architectuur, leukheid dan wel gereken met m² blijven steken.

Begane grond

Souterrain

2.3. Stedenbouw: alles kan?

Anders dan bij herbestemming op voorwaarden van het monument is de stedenbouwkundige inpassing in deze benadering niet kritisch. Net zo min als we erg kritisch zijn op het gebouw zelf, zijn we dat op de locatie en op de directe omgeving. Het programma bepaalt. Nieuwbouw op de naastgelegen locatie kan van elke andere signatuur zijn omdat de chaotische cocktail - collage als een teken van eigentijdsheid wordt gezien, ook in de bestaande stad. We bewerken dus voort, op meerdere schalen.

Een wat brave maar 'logische' bewerking zou eruit kunnen bestaan dat de open zijde aan het Smidsplein wordt gesloten, zodat een groter bouwblok rondom een binnenhof ontstaat, met voorgevels aan Smidsplein, Korte Voorhout en Lange Voorhout. Daarmee kan het oorspronkelijke beeld van Breuer aan het Voorhout intact blijven, anders dan wanneer er een toren of een blob wordt toegevoegd, terwijl er functioneel wel meer mogelijkheden worden geboden, bijvoorbeeld voor een hotel.

Hilversum, Instituut voor beeld en geluid, Neutelings Riedijk

3

**Een plan naar het DNA
van de stedelijke context**

Den Haag, Monchyplein

Den Haag, De Resident

Den Haag, Groenmarkt, Zanstra

Den Haag, Groenmarkt, Outram

3.1. Benadering: de context bepaalt

In de jaren zeventig is het bewustzijn gegroeid dat het modernisme op verschillende manieren de historische binnensteden bedreigt. Ten eerste kan het modernistische stedenbouwkundige en architectonische instrumentarium niet zomaar worden toegepast waar het de transformatie van de voor 20^e eeuwse stad betreft, tenzij er gigantische sloopplannen aan te pas komen. Iconen voor deze benadering zijn wel de plannen van Van Eesteren voor het Rokin in Amsterdam (1924) en het ‘Plan Voisin’ van Le Corbusier voor Parijs (1925). Ook de naoorlogse sloopplannen voor de Amsterdamse Pijp passen in deze lijn van denken. Niet alleen daar, ook in Den Haag is een enorm verzet gegroeid. De Haagse strijd om het Kurhaus in Scheveningen, tegen de sloop van woonhuizen aan het Sweelinckplein en tegen het Dwarsweg-tracé door de binnenstad waren uitingen van een gegoede burgerij die geen geloof meer hechtte aan de radicale vernieuwingsdrang.

Dit verzet resulteerde in een massale aanwijzing van ensembles van 19e eeuwse buurten tot beschermd stadsgezicht. Daarnaast zijn de grotere perifere stadsuitbreidingen niet zonder gevolgen gebleven voor de binnensteden, die met grote leegloop te kampen kregen. In Nederland is die ontwikkeling relatief gering geweest in vergelijking met bijvoorbeeld Frankrijk en Spanje. Het verzet, niet tegen het modernisme als zodanig, als wel tegen de al te gevoelloze toepassing van het modernistische idioom in historische contexten met een rijke complexiteit bracht in Brussel, Parijs, Luxemburg en Berlijn burgers en intellectuelen bij elkaar. Stedenbouwers en architecten lieten zien dat er meer manieren zijn om de samenleving vorm te geven. Zij zijn begonnen om ‘historiserende’ middelen in te zetten om stadsvorm en stadsbeeld te herstellen. Het Amerikaanse New Urbanism is direct verwant. Een heel vakgebied werd opnieuw uitgevonden. Aan het begin van de 21^e eeuw heeft de traditionele of neoklassieke opvatting over de ontwerpdiscipline een staalkaart aan architecten, denkers en planners opgeleverd.

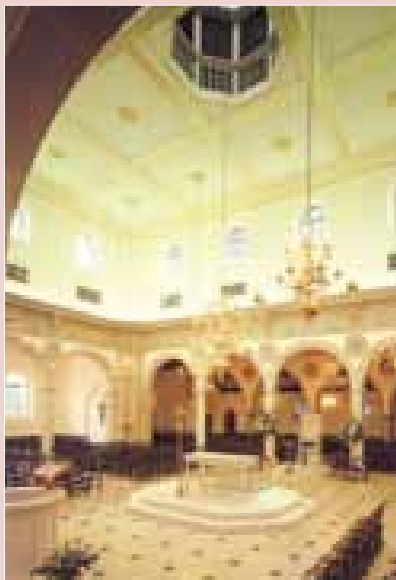
Leon Krier

Robert Adam

Demetri Porphyrios

Quinlan Terry

Ook in Den Haag heeft deze nieuwe benadering weerklank gevonden. De resultaten daarvan zijn zichtbaar in de gebouwen van Taller de Arquitectura/Ricardo Bofill, KOW, John Outram, Rob Krier, Charles Vandenhove en Scala. De totstandkoming van Rob Krier's masterplan voor de Resident in opdracht van MAB is voor Nederland het keerpunt gebleken voor de herinvoering van traditionele vormen en waarden in stedenbouw en architectuur. Een hypermodern programma van kantoren, winkels en appartementen in hoogstedelijke dichtheid is hier ingezet om de schaalbreuk in de openbare ruimte te herstellen tussen de historische kern en het naoorlogse zakencentrum.

Die ervaring vormt ook de achtergrond waarom MAB in 2007 een studie heeft gedaan samen met Scala architecten naar de mogelijkheden van de plek van de Amerikaanse Ambassade. In het kader daarvan is aan een viertal internationaal erkende en gerenommeerde architecten - zo'n betekenisvolle plek verdient een plan van dat kaliber - gevraagd eventueel betrokken te willen worden bij een herontwikkeling van de locatie Korte en Lange Voorhout volgens deze benadering, Robert Adam (Winchester), Quinlan Terry (Colchester), Demetri Porphyrios (London) en Leon Krier (Luxembourg). Deze architecten zijn elk op vertrouwd terrein wanneer het gaat om klassieke stedenbouw en architectuur, verfijning in details, doorwerking van het interieur en ontwerp van meubilair en verlichting.

Den Haag, hoek Lange Voorhout - Korte Voorhout

Den Haag, Het Plein

3.2. Programma:

In harmonie met de stedenbouw en de architectuur

Wanneer deze benadering voor deze plek zou worden ingezet, dan gaat het niet om een architectonische 'stijl' op zich, maar om de integraliteit van stedenbouw en architectuur én van architectuur en programma. De uitdaging vanuit dit perspectief is eerst en vooral gelegen in de articulatie van de stedelijke ruimten, het Korte Voorhout, het Lange Voorhout en de ruimte aan de kop van het Smidswater. Daarbij passende programma's en vooral de mate van openbaarheid van de programma's zijn daarin een cruciaal element.

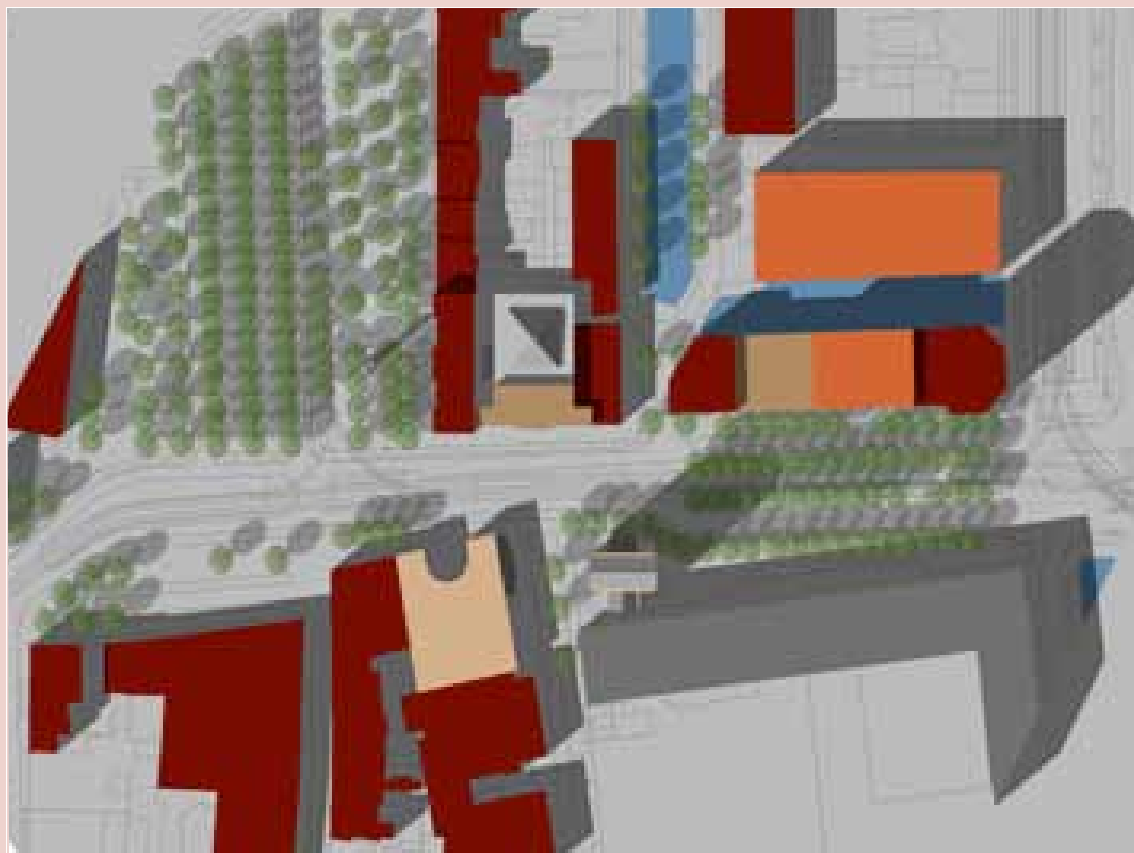
Het voorstel uit 2007 ging uit van een gemengd programma van een zalencomplex met allure - met salons en een sael - in combinatie met een suitehotel, ondersteund door tearoom, brasserie/grand café en een restaurant, met terrassen aan de straatzijde en op de hof. Waarlijk een stijlvolle Haagse plek, tegenover de Schouwburg aan het 18e eeuwse Voorhout, die wordt teruggegeven aan de 21e eeuwse bewoners en bezoekers van Den Haag.

Dit perspectief vereist dus een aanzienlijke mate van openbaarheid van het te vestigen programma, zodat programma, gebouw en omgeving met elkaar een harmonieus geheel gaan vormen. Wat dat betreft is een groter contrast met de manier waarop nu de Ambassade functie is ingevuld nauwelijks denkbaar. Binnen die cruciale randvoorwaarde is heel veel mogelijk, zodat ook gezocht kan worden naar een financieel haalbare mix van functies. Een slimme mix is in dit perspectief noodzakelijk, omdat de omvang van het programma - anders dan in perspectief 2 - beperkt wordt door de stedenbouwkundige beperkingen, die de classicistische omgeving stelt.

3.3. Stedenbouw:

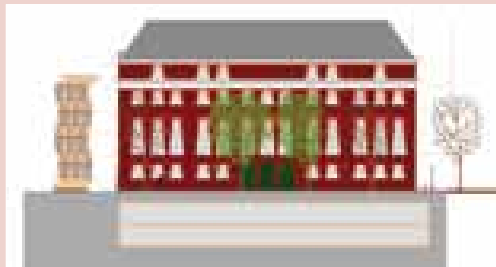
In harmonie met de architectuur en het programma

Uit de ‘misfit’ in de actuele situatie, vooral in de combinatie van stedenbouw en architectuur, kan worden afgeleid dat het DNA van de plek nog altijd meer 18^e eeuws is dan het plan Dudok. Herstel van de stedenbouwkundige principes van vóór het bombardement en het wederopbouwplan van Dudok ligt voor de hand. Dat impliceert het verkleinen van de openbare ruimte tussen Amerikaanse en Franse Ambassade, het intensiveren en differentiëren van de bouwvolumes, herstel van het Smidsplein en de ruimtelijke accentuering van de knik van de oude singels en de diagonale Gieterijbrug. Representatieve en publiek toegankelijke programma’s, aangevuld met horeca, maken de wandeling tussen Malieveld en binnenstad weer tot een belevenis. Het Wachtje wordt als uitspanning gereconstrueerd om de historische stadsgrens te markeren en als monument van de Vestingwet van 1874. De architectuur refereert in maat en schaal naar voorbeelden zoals Huis Schuylenburgh, Hotel des Indes, Het Paleis, Mauritshuis en de Witte. De bestaande typologie die Voorhout, Toernooiveld en Vijverberg traditioneel kennen in herenhuizen en stadspaleizen biedt hiertoe een betekenisvol ankerpunt. Voor de bebouwing ter plaatse van de Franse ambassade en het AXA gebouw betekent dit opdeling van de locatie in een rij met meerdere grote panden. Met een dergelijke herontwikkeling kan een harmonieuze reparatie van Toernooiveld, Voorhout, Smidswater en Koninginnegracht bewerkstelligd worden.

SCALA architecten

SCALA architecten

Uitpoetsen en opnieuw beginnen

4.1. Benadering: ruimte voor een nieuw experiment

Is het mogelijk een nieuwe invulling te geven aan deze plek, wellicht opener, transparanter, beter geschikt voor een openbare functie op deze plek, die zowel stedenbouwkundig als architectonisch interessanter is dan het bestaande gebouw van Breuer? Een invulling waarvan programma en vorm ons nu met hoop vervult, onze ervaring prikkelt en waarop we komende decennia niet uitgekeken raken? De ontwerper zal in ieder geval van goede huize moeten komen, om de liefhebbers van Breuer te overtuigen dat sloop-nieuwbouw een goede optie is. De cruciale vraag is welk type architectuur een waardige opvolger is van Breuers gebouw. Want hoewel het gebouw nog niet is beschermd als Gemeente- of Rijksmonument, 'een echte Breuer' slopen is niet zonder betekenis. Met recht kan Breuer een kundig ontwerper worden genoemd, die op deze plek een waardevol experiment heeft uitgevoerd, zij het met ook wat mindere aspecten. Het is echter maar zeer de vraag of een andere architect het experiment zou kunnen verbeteren.

Maar eigenlijk gaat het er ook helemaal niet om om Breuer te verslaan of te verbeteren. Het gaat gewoon om een nieuwe eigentijdse inventie. Dát is de historische verantwoordelijkheid van dit perspectief. In feite gunnen we in dit perspectief de hedendaagse generatie architecten eenzelfde kans op een experiment als Breuer 50 jaar geleden heeft gekregen. Of beter nog, we gunnen de plek bij wijze van spreken een Centre Pompidou, toentertijd een absolute noviteit en nog altijd een fascinerend functionerend eigenzinnig object.

Laten we dus in deze optiek alle mogelijke architecten het voordeel van de twijfel geven, op basis van het geloof in de creatieve krachten van de huidige generatie architecten. Er zijn meerdere stromingen en trends in de architectuur. Dus we kunnen vele verschillende concepten in vele architectonische stijlen verwachten, wanneer we bijvoorbeeld een open ideeënprijsvraag uit zouden schrijven.

Paris, Phare Tower, Morphosis

Elciego, Hotel Mavqués de Riscal, Gehry

Sao Paolo, Auditorium, Niemeyer

Shanghai, kantoorgebouw, Kuma & Zhongtai

Maar wat zijn dan de criteria van de prijsvraag? Wie beslist waarop? In ieder geval moet alles met elkaar kloppen: de architectuur, de stedenbouwkundige aspecten, het programma, de financiën. Want anders is het zeker geen winner. En verder? Een volksstemming zou de enige ‘eerlijke’ optie zijn. Alle inzendingen evenals de beoordeling van de inzendingen door de publieke opinie zijn een directe afspiegeling van sociale, maatschappelijke en culturele ontwikkelingen. Je krijgt zo de architectuur die Den Haag, deze plek, de huidige politieke en culturele situatie, verdient.

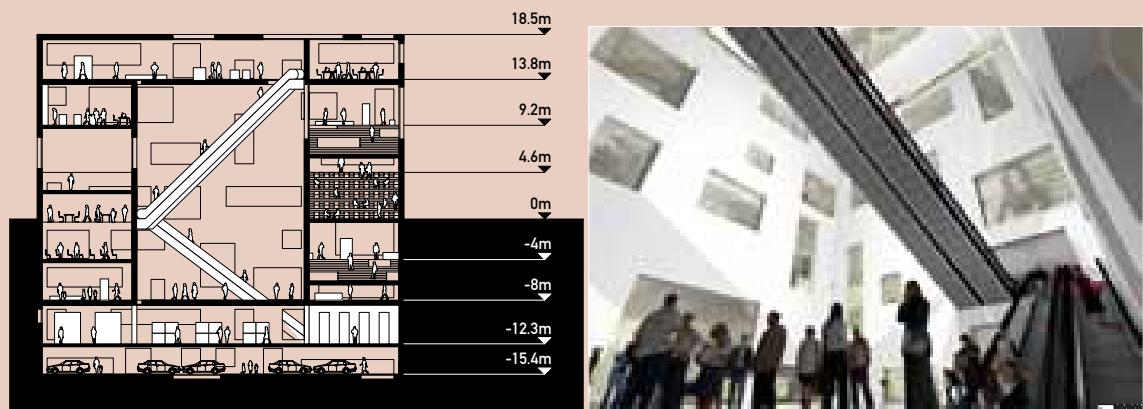
Wat de uitkomst ook zal zijn, welke de architectuur blijkt te zijn die we verdienen, alles is beter dan Breuer, want een uiting van deze tijd. Breuer is altijd minder waardevol dan een eigentijdse innovatie. In dit perspectief althans.

4.2. Programma:

Wat kan ons écht enthousiasmeren en bekoren?

In het kader van de aanmelding van Den Haag als kandidaat voor de vestiging van een Nationaal Historisch Museum is er door MVRDV (ook) een plan geschetst voor deze locatie. Programmatisch was dit een uiterst interessante optie voor de plek. Overigens is de keuze helemaal niet op Den Haag gevallen. Voor MVRDV is het echter niet de spanning van dit programma die hen doet besluiten tot een voorstel voor sloop-nieuwbouw. MVRDV licht het voornemen tot sloop - nieuwbouw als volgt toe: ‘Door het aankomende vertrek van de Amerikaanse Ambassade komt een locatie van historische klasse beschikbaar: op de hoek van de Voorhout, het mooiste plein van Nederland en in de nabijheid van het Binnenhof. (...) Hoewel het gebouw een kenmerkende (maar niet buitengewoon opmerkelijke) architectonische verschijning bezit (architect Breuer) lijkt het niet verstandig een Nationaal Historisch Museum ‘in te laten kwartieren’ in een voormalige ambassade van een ander land.

Nationaal Historisch Museum, MVRDV

En het gebouw openen door een ‘bombardement’ van gaten zou een diplomatieke rel kunnen veroorzaken... Verstandiger is het gebouw af te breken en er een nieuw museum te realiseren.’ Eigenlijk wordt het heikele vraagstuk vermeden en is er voor de makkelijkste weg gekozen. En dan valt het voorstel in ruimtelijke zin eigenlijk ook een beetje tegen. Worden we hier nu helemaal enthousiast van, is dit nu dé oplossing waar deze plek op zit te wachten?

Het plan van MVRDV is in feite een eenvoudig volume, een afgeplatte kubus met een interne hal over meerdere verdiepingen. Wellicht dat het programma zeer goed past. Maar architectonisch en stedenbouwkundig is het plan alles behalve enthousiasmerend. Het meest in het oog vallende onderscheid met Breuer is dat de raamopeningen expliciet meer lijken te willen communiceren met de stedelijke ruimte. Het compacte volume laat een groot deel van de huidige locatie onbebouwd. Het carré van MVRDV is in de rooilijn van het Lange Voorhout geplaatst. Het heeft in de maat geen enkele relatie met de diepte van het bouwblok, het staat er los van en laat het zicht op het binnenterrein open. Het Smidsplein is niet meer dan een restruimte, in ieder geval lijkt daar geen ontwerpenergie in te zijn gestoken. Meer nog dan Breuer biedt MVRDV een indiscrete blik op de binnenkant van het bouwblok. Stedenbouwkundig wordt daarmee vanuit het oogpunt van de kwaliteit van het Korte Voorhout en Smidswater absoluut een kans gemist. Nu is dit plan van MVRDV een ‘toevallig’ voorbeeld van sloop nieuwbouw, naar aanleiding van de landelijke competitie om het Nationaal Historisch Museum te mogen huisvesten, dat dit perspectief illustreert. Wellicht kan een wat minder ‘brave’ of minder ‘cultuurhistorisch verantwoorde’ opgave aanleiding geven tot meer verrassing en daardoor tot meer argumenten en overtuigingskracht om deze weg van sloop nieuwbouw te gaan bewandelen? Wat kan er allemaal worden bedacht? Waar heeft Den Haag behoefte aan, wat zou een novum zijn voor Den Haag of zelfs voor Nederland?

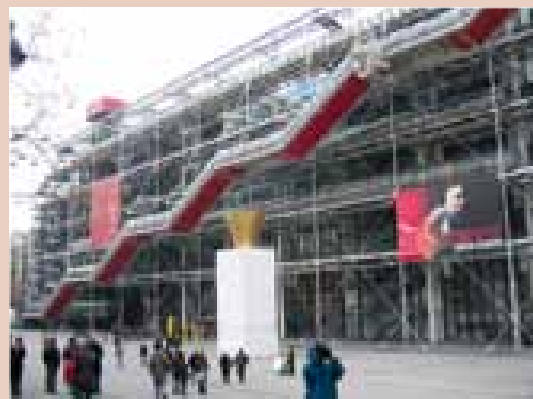
Amsterdam, Anne Frankhuis, Benthem Crouwel

Paris, Rue des Suisses, Herzog De Meuron

Bilbao, Guggenheimmuseum, Gehry

Paris, Centre Pompidou, Piano & Rogers

4.3. Stedenbouw: eigengereid ingepast

Als de opgave daadwerkelijk in de volle breedte van stedenbouw, architectuur en programma gesteld wordt, zullen zich wellicht oplossingen aandienen, die kunnen verrassen zowel in programma, architectuur als stedenbouw. Het Centre Pompidou in Parijs van Piano & Rogers en het Guggenheimmuseum in Bilbao van Gehry zijn absoluut geslaagde voorbeelden van moderne, nonconformistische gebouwen. Beide zijn kundig en traditioneel ingevoegd als stedenbouwkundig vrijstaand object. Zoals ooit eerder de Haagse Nieuwe Kerk of het Paleis op de Dam. De locatie van de Amerikaanse ambassade is zeer lastig, omdat hij feitelijk deel uitmaakt van een gesloten bouwblok. De uitbreiding van het Anne Frankhuis aan de Prinsengracht in Amsterdam door Benthem & Crouwel en het woongebouw Rue des Suisses in Parijs van Herzog & De Meuron zijn dan ook betere referenties. Zonder hun eigenheid te verliezen zijn ze een discrete stedenbouwkundige invulling. Is er in deze creatieve traditie een nieuwe toekomst denkbaar voor de hoek Korte en Lange Voorhout?

Discussie

Uitnodiging tot discussie

Zoals al in de inleiding gesteld hebben wij - zeer expliciet - niet op voorhand een voorkeur voor het ene of het andere perspectief, ook al geeft de tekst zo nu en dan ook blijk van waardeoordelen op deelaspecten. De vier perspectieven zijn letterlijk vier verschillende perspectieven, het is maar hoe je kijkt.

Het besef, dat er vier waarheden zijn met ieder een eigen logica, is naar onze mening een voorwaarde voor een vruchtbare discussie. Voor alle perspectieven geldt dat zorgvuldig en cultuurbewust omgaan met de stad voorop moet staan, of het nu gaat om onderhoud of vervanging.

Die discussie zal ongetwijfeld meer diepgang kunnen aanbrengen aan de verschillende perspectieven. Het gaat er vervolgens ook om een proces in te richten dat recht doet aan de inhoudelijke complexiteit. Op grond daarvan kunnen de verantwoordelijke bestuurders de mogelijkheden helder naast elkaar zetten en uiteindelijk een weloverwogen en beargumenteerde keuze maken. Dát is in essentie cultuurhistorisch verantwoord ontwikkelen.

Wij hopen dat deze essay voldoende en inspirerende munitie aandraagt voor alle mogelijke betrokkenen om dit traject verder uit te werken en te vervolgen, nu voor de Amerikaanse Ambassade, later wellicht ook voor andere projecten.

Colofon

Tekst en samenstelling

Anna Vos, Studio MAB Development

Peter Drijver, Scala architecten

Jeanna de Haan-Topolscak, Studio MAB Development

Grafische vormgeving

Fenja Biefel, Studio MAB Development

Omslagfoto

Chris Schram

Uitgave

MAB Development Group B.V.

Den Haag, juni 2009

Oplage

150

MAB
DEVELOPMENT

MAB Development Group B.V. /
MAB Development Nederland B.V.

Wijnhaven 60
2511 GA The Hague

T +31 (0)70 306 84 00
F +31 (0)70 354 36 18

WWW.MAB.COM

SCALA

Architecten
Oude Molstraat 36b
Postbus 134
telefoon
telefax
E-mail
URL

ir. mieke bosse, ir. peter drijver

2501 CC Den Haag
31(0)70-363 84 76
31(0)70-363 11 15
postbox@scala-architecten.nl
www.scala-architecten.nl